

ATHENA VAN DER PERRE
WOUTER CLAES
MARLEEN DE MEYER
AUDE GRÄZER OHARA

SURA-PROJECT

HET ONTSTAAN VAN DE BELGISCHE EGYPTOLOGIE IN BEELD

Een bijzondere collectie glasplaten in de bibliotheek van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in Brussel documenteert de beginjaren van de Belgische egyptologie en Egypte in de vroege 20^e eeuw.

Eind 2019 werd het Sura-project gelanceerd, een samenwerking tussen de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (KMKG, Brussel) en egyptologen van KU Leuven. 'Sura', wat in het Arabisch 'foto' betekent, werd niet geheel toevallig als titel voor dit onderzoeksproject gekozen. In dit project staan immers de studie en ontsluiting van een bijzondere collectie fotografische glasnegatieven centraal. De collectie van in totaal ongeveer 7000 beelden wordt bewaard in de egyptologische bibliotheek van de KMKG. Ze schetsen een rijk en gevarieerd beeld van de beginjaren van de Belgische egyptologie, maar getuigen eveneens van het dagelijks leven in Egypte in de eerste helft van de 20e eeuw.

HOE HET BEGON...

De protagonist in dit verhaal is geen fotograaf *pur sang*, maar de eerste Belgische egyptoloog Jean Capart (1877-1947) (afb. 1).¹ Tijdens zijn rijkgevulde carrière zou hij erin slagen om niet alleen de eerste conservator van de Egyptische collectie van de KMKG te worden, maar tevens een leerstoel egyptologie op te richten aan de Universiteit van Luik én België internationaal op de kaart te zetten als een belangrijk onderzoekscentrum in de egyptologische wetenschappelijke wereld. Hij stond aan de wieg van de *Fondation Égyptologique Reine Élisabeth (FÉRE)*, de

→ Afb. 1
Jean Capart in de woestijn
tussen de piramides
van Giza en Aboesir.
Fotograaf onbekend,
1907. © KMKG-MRAH,
EGI 1154.

← Afb. 2
Stèle van Choe, 12^e
dynastie (Rijksmuseum
van Oudheden, Leiden,
inventarisnummer AP 71).
Foto genomen door Jean
Capart, datum onbekend.
© KMKG-MRAH,
EGI 5980.

oprichting van het egyptologisch tijdschrift *Chronique d'Égypte* (CdÉ) en de eerste Belgische opgravingen in Egypte.

Capart was reeds op jonge leeftijd gepassioneerd door het oude Egypte, en op vijftienjarige leeftijd hield hij zijn eerste voordracht over het thema. Aangezien een studie egyptologie op dat moment in België niet bestond, werd Capart aanvankelijk verplicht een andere richting in te slaan. Zijn eerste academische stappen zette hij noodgedwongen in de juridische wereld, maar zodra het enigszins mogelijk was, besloot hij toch zijn hart te volgen. Zo verwierf hij, nadat hij in 1898 een doctoraat in de rechten behaalde, een reisbeurs van de Belgische overheid die hem in staat stelde om in verschillende Europese landen lessen te gaan volgen bij enkele vooraanstaande egyptologen. Het is tijdens deze reis dat Capart de basis legt voor zijn uitgebreid en vooraanstaand netwerk dat hem in de daaropvolgende jaren goed van pas zal komen bij het uitbouwen van zowel de Egyptische collectie van de KMKG als van de bijhorende egyptologische bibliotheek.

JEAN CAPART IN LEIDEN

De Europese tour van Capart start in Nederland in 1898, waar hij lessen volgt aan de Leidse universiteit, en meermaals het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) bezoekt. In het museum wordt hij opgevangen door directeur Willem Pleyte en zijn assistent Pieter Boeser. Het zal niet de laatste keer zijn dat Capart naar het RMO reist, en tijdens deze bezoeken maakt hij verschillende foto's van objecten uit de collectie. In mei-juni 1900 verblijft Capart vijf weken lang in Leiden, wat onder meer

resulteert in twee fotoalbums met objecten van het RMO die door Capart werden gefotografeerd. Het eerste volume bevat 66 foto's van stèles, het tweede volume 69 foto's van beelden en kleinere kunstwerken.² Deze behoren tot de oudste foto's van de Leidse collectie. Naast een brief gericht aan Eugène Van Overloop, directeur van de KMKG, waarin hij aangeeft dat '...zijn verblijf in Leiden niet zo onaangenaam is als hij [= Van Overloop] denkt en dat er in de binnenstad mooie wandelingen te maken zijn',³ bevatten de archieven van de KMKG eveneens een uitgebreid rapport van deze zending. Daarin beschrijft Capart niet alleen de ca. 150 foto's (afb. 2) die hij genomen heeft, maar geeft hij ook zijn ongezoeten mening over de werking van het museum en de opstelling van de collectie.⁴

DE EGYPTOLOGISCHE BIBLIOTHEEK VAN DE KMKG

Na zijn passage in Leiden reist hij verder naar Bonn, Londen en Parijs waar hij zijn egyptologische opleiding zal vervolmaken bij respectievelijk Karl-Alfred Wiedemann, Flinders Petrie en Gaston Maspero. Bij zijn terugkeer wordt hij aangesteld als adjunct-conservator aan de KMKG waar hij zal instaan voor de gestage uitbouw van de Egyptische collectie. Zijn aandacht gaat niet alleen uit naar de ontwikkeling van de collectie, hij ijvert ook constant voor de aanleg van een volwaardige wetenschappelijke bibliotheek. Het ontbreken van een kwalitatieve egyptologische bibliotheek in België is immers al langer een doorn in het oog van de ambitieuze Capart. Aangezien hij als jongeman nergens in België terecht leek te kunnen om egyptologische publicaties te consulteren, ook niet aan universiteiten, besteedde hij zijn spaargeld aan het aankopen van egyptologische boeken voor zijn persoonlijke bibliotheek. Zo zou hij zelfs beslist hebben niet te roken zodat hij zijn geld kon uitgeven aan boeken in plaats van sigaretten!⁵ Hij kocht niet alleen recente publicaties maar ook oudere werken zoals bijvoorbeeld Lepsius' *Denkmäler*, de *Description de l'Égypte*, of de publicaties van Vivant Denon, Franz Gau en Émile Prisse d'Avennes. Deze publicaties zijn vandaag de dag niet alleen zeer zeldzaam maar vaak ook quasi onbetaalbaar geworden.

GEDREVEN door zijn ambitie besluit Capart in 1901 om zijn persoonlijke collectie boeken en tijdschriften aan de Belgische overheid te schenken met het oog op de oprichting van een internationaal gerenommeerd wetenschappelijk egyptologisch centrum in de KMKG, op voorwaarde dat het museum zou garanderen de verdere uitbouw van de egyptologische bibliotheek financieel te ondersteunen. Naast een zeventuizendtal publicaties bevat deze schenking ook al een duizendtal foto's. In de volgende decennia zal niet alleen de boekencollectie gestaag groeien, maar ook de fotocollectie (afb. 3-4).

← Afb. 3

De houten ladekast waarin de glasplaten zijn opgeslagen in de egyptologische bibliotheek van de KMKG. Foto graaf onbekend, ca. 1930. © KMKG-MRAH, EGI-2 21543.

← Afb. 4

De glasplaten in dezelfde houten ladekast vandaag de dag. Foto M. De Meyer, 2019.

HET FOTOGRAFISCH ARCHIEF EN DE FÉRÉ

In 1923, na zijn reis door Egypte met koningin Elisabeth van België, slaagt Jean Capart erin om één van zijn dromen te verwezenlijken, namelijk de oprichting van een fonds ter promotie van het egyptologisch onderzoek in België. Op 1 oktober 1923 ziet de *Fondation Égyptologique Reine Élisabeth* het levenslicht (vandaag gekend onder de naam Egyptologisch Genootschap Koningin Elisabeth) onder de hoge bescherming van zowel koningin Elisabeth van België als koning Foead I

van Egypte. De Belgische industrieel Henri Naus Bey wordt aangesteld als de eerste president van de FÉRÉ.

Bij de oprichting van de FÉRÉ werden de doelen van de stichting duidelijk vastgelegd in de statuten. Om het hoofddoel te verwezenlijken, namelijk om egyptologie op een wetenschappelijke manier in België te bedrijven, moest niet alleen de egyptologische bibliotheek van de KMKG verrijkt worden, maar was tevens een volwaardig fotografisch archief over het Oude Egypte noodzakelijk.⁶ Hoewel dit laatste aspect maar zelden onder de aandacht werd gebracht in latere beschrijvingen van de FÉRÉ, was dit wel iets waar Capart zich met hart en ziel aan zou wijden. Met de nieuwe middelen van de FÉRÉ werden aldus publicaties aangekocht voor de egyptologische bibliotheek, maar werd ook gewerkt aan de uitbouw en het beheer van het fotografisch archief. Dat beheer was vooral in handen van Capart's medewerk(st)ers. Hij schrijft: '...Dès leur arrivée à Bruxelles, toutes ces photographies sont numérotées, inscrites dans un registre, classées et indexées sur fiches. Mlle Werbrouck a trouvé, pour ce long travail, une aide aussi intelligente que dévouée en Mlle E. De Mot. En même temps, et avant leur classement définitif, les photographies des pièces les plus importantes sont envoyées à l'atelier des musées où l'on en fait des clichés de projection. Un millier de plaques nouvelles sont venues s'ajouter à nos collections, dont la richesse se révèle chaque jour davantage pour la préparation des cours et des conférences.' <vertaling: '...Zodra zij in Brussel zijn aangekomen, worden al deze foto's genummerd, in een register ingeschreven, geklasseerd en geïndexeerd op fiches. Mej. Werbrouck vond voor dit lange werk een even intelligente als toegewijde hulp in Mej. E. De Mot. Tegelijkertijd, en vóór hun definitieve klassering, worden de foto's van de belangrijkste stukken naar het atelier van het museum gestuurd waar er projectieplaten van worden gemaakt. Duizend nieuwe platen zijn toegevoegd aan onze collecties, waarvan de rijkdom elke dag meer en meer evident wordt voor de voorbereiding van cursussen en conferenties.'>⁷

In 1925, twee jaar na de oprichting van de FÉRÉ, besluit Capart om het nuttige aan het aangename te koppelen. In zijn jaarrapport verklaart hij aan het bestuur van de FÉRÉ dat één van de prioriteiten dat jaar is om de fotografische documentatie van de bibliotheek op een wetenschappelijke manier te ordenen, om zo de lacunes te identificeren die dan vervolgens aangevuld zullen worden tijdens studiereizen naar Egypte.⁸ Het verkrijgen van een aantal stereoscopische foto's van Egyptische landschappen, én de zeer positieve reacties na het plaatsen van twee van deze landschappen in de museumzalen, sterken Capart in zijn overtuiging dat het aanvullen van de collectie stereoscopische beelden moet worden voortgezet.

Hoewel er vaak naar de collectie gerefereerd wordt als “de foto-collectie van Capart”, is dat niet helemaal correct. Enerzijds werden heel wat foto’s aangekocht (zie hieronder), en bovendien kon in 1929 dankzij een genereuze schenking van generaal baron De Jamblinne de Meux, vooraanstaand lid van de FÉRÉ, ook een nieuw fototoestel aangekocht worden.⁹ Naast Capart’s persoonlijke Bellieni camera beschikte de FÉRÉ op die manier over twee toestellen zodat ook Capart’s naaste medewerkers hun studiereizen en archeologische missies in Egypte op de fotografische plaat konden vastleggen. Marcelle Werbrouck, Baudouin van de Walle en Arpag Mekhitarian werden persoonlijk door Capart opgeleid in de fotografie en voortaan zullen ook foto’s van hun hand in de collectie opduiken.

Capart realiseert zich dat zijn collectie glasplaten een waardevolle bijdrage kan leveren aan het wetenschappelijk onderzoek. Hoewel hij zijn eigen foto’s gebruikt voor lezingen, colleges en publicaties, wil hij deze ook op een andere manier delen met zijn collega’s. Hij besluit een reeks op te starten die gericht is op de geschiedenis van de Egyptische kunst, geïllustreerd met talrijke foto’s genomen door Capart in Egypte en in Europese en Amerikaanse collecties. De reeks krijgt de titel *Documents pour servir à l’étude de l’art égyptien* en zou initieel bestaan uit vijf volumes. Het veelbelovende project wordt echter niet bijzonder goed ontvangen, en na het verschijnen van de eerste twee volumes in 1927 en 1931 wordt de reeks stopgezet.¹⁰ Desondanks bestond er een zekere internationale animo voor het fotoproject van Capart. In 1928 spreekt Capart tijdens het *Congrès des Orientalistes* in Oxford over onder meer de fotocollectie: ‘...L’ensemble de la collection présente une image toujours plus complète des monuments importants de l’archéologie égyptienne. Je voudrais qu’à l’avenir les égyptologues fassent plus souvent appel à notre collaboration pour illustrer leur enseignement. Ils pourront toujours se procurer à Bruxelles les clichés de projection qui leur seront nécessaires’¹¹ <vertaling: ‘...De collectie als geheel geeft een steeds vollediger beeld van de belangrijke monumenten van de Egyptische archeologie. Ik zou willen dat egyptologen in de toekomst vaker een beroep op ons doen om hun onderwijs te illustreren. Zij zullen in Brussel steeds de projectiebeelden kunnen verkrijgen die zij nodig hebben.’>. Een aantal sprekers op het congres roepen op om mee te stappen in het verhaal van de FÉRÉ, en om er samen voor te zorgen dat Brussel het egyptologisch centrum van Europa kan worden. Ze vragen niet alleen om exemplaren van alle egyptologische publicaties te bezorgen aan de bibliotheek van de KMKG, maar roepen eveneens op om foto’s van Egyptische objecten uit de talrijke Europese collecties en opgravingen te doneren aan de fotografische collectie van het museum.¹²

DE GLASNEGATIEVEN: VAN STEREOGRAM TOT REPRODUCTIE

In verschillende archiefdocumenten, maar ook in de talrijke rapporten die Capart schreef in zijn hoedanigheid als directeur van de FÉRÉ en die verschenen in de *Chronique d'Égypte*, kwam de uitbreiding van dit fotografisch archief uitgebreid aan bod en kan de evolutie ervan op de voet gevolgd worden. In 1901 bestond de fotocollectie uit ca. 500 stuks, maar gesterkt ook door de appreciatie van vooraanstaande collega's¹³ zorgt Capart er voor dat de collectie in de daaropvolgende jaren een spectaculaire en exponentiële groei kent. Het zijn echter niet altijd Capart zelf of zijn medewerkers die achter de lens stonden. Naast de foto's die ze zelf namen, worden ook veelvuldig foto's van collega's of andere fotografen aangekocht of verworven. Onderzoek naar hun herkomst leert ons dat bepaalde sets foto's bovendien gemaakt zijn door verschillende vooraanstaande egyptologen, zoals Georges Legrain en John Garstang. Ook 'commerciële' foto's worden aan de collectie toegevoegd. Bij de aangekochte foto's van Egyptische monumenten en landschappen duiken ook de namen op van bekende fotografen, zoals bijvoorbeeld de Italiaans-Britse fotograaf Antonio Beato (afb. 5).¹⁴ In 1928 verklaart Capart ook dat de fotografische collectie aangevuld is met duizend foto's, gemaakt door de Egyptische fotografen Abdullah Attiya Gaddis en Georges Seif.¹⁵ Afbeelding 5 toont duidelijk hoe deze aangekochte foto's op een plankje bevestigd werden en vervolgens opnieuw gefotografeerd werden om er glasplaten van te maken.

→ Afb. 5
De tempel van Dakka
(Nubië). Foto gemaakt
door de Italiaans-Britse
fotograaf Antonio
Beato, datum onbekend.
© KMKG-MRAH,
EGI 2461.

Voor dergelijke aankopen geniet Capart de steun van de toenmalige hoofdconservator van de KMKG, Eugène Van Overloop, die op zijn beurt bijkomende structurele budgetten probeert te verwerven bij de Belgische overheid om de collectie verder uit te bouwen. Zo vraagt hij bijvoorbeeld op 17 november 1906 per brief gericht aan de minister van landbouw een extra subsidie voor de terugbetaling van de som van 950 Belgische franken die Jean Capart uit eigen zak had voorgeschieden voor de aankoop van een “zeer groot aantal foto’s”.¹⁶ In 1920 werd de kaap van 1300 clichés overschreden en in 1940 bestond de collectie reeds uit 22.000 stuks.¹⁷ Vandaag telt de fotografische collectie van de egyptologische bibliotheek van de KMKG ongeveer 50.000 niet-digitale fotografische documenten. Naast de glasplaten die het onderwerp zijn van het Sura-project, bevat deze collectie ook meer dan 28.000 fotografische afdrukken in zwart/wit en een tienduizendtal diapositieven. De kern van de collectie bestaat echter uit de fotografische glasnegatieven die allen werden gemaakt in de eerste helft van de 20e eeuw.

Vanuit fotografisch-technisch oogpunt kan de collectie opgedeeld worden in drie verschillende types. Allereerst zijn er de fotografische negatieven of clichés van foto’s gemaakt door Capart en zijn medewerkers. Zij maken de meerderheid uit van de collectie. Een groot deel van deze glasnegatieven bestaat bovendien uit stereoscopische foto’s of stereogrammen. Daarnaast bevat de collectie ook een beperkt aantal foto’s van foto’s (zie bijvoorbeeld afb. 5). Van de vele foto’s die Capart aankocht of verkreeg van collega’s werd een selectie opnieuw gefotografeerd, zodat Capart ze kon gebruiken in zijn lezingen en lessen. Tenslotte bevat de collectie ook een aanzienlijk aantal reproducties waarbij interessante foto’s of illustraties uit egyptologische publicaties werden gefotografeerd, ook hier weerom met als doel ze te kunnen gebruiken voor het opluisteren van publicaties, publieke voordrachten en colleges.

EGYPTE IN HET BEGIN VAN DE 20^e EEUW

De opbouw van de collectie gebeurde op een zeer organische manier. Centraal staat natuurlijk het Oude Egypte, met haar talrijke monumenten en objecten, maar ook het hedendaagse Egypte in het begin van de 20^e eeuw komt in al haar diversiteit aan bod. Tijdens hun vele reizen door Egypte hadden Capart en zijn medewerkers niet alleen aandacht voor de antieke monumenten van het Oude Egypte, ze fotografeerden ook de lokale Egyptische bevolking en landschappen. Zichten op Caïro en Alexandrië, de verschillende dorpen die ze bezochten, straattaferelen, ambachtslieden of vissers op de Nijl; deze foto’s geven een rijk en uiterst gevarieerd beeld van het dagelijkse leven in die periode en

→ Afb. 6

De obelisk van Sesostris I,
Heliopolis. Foto genomen
door Jean Capart, 1909.
© KMG-MRAH, EGI
1178.

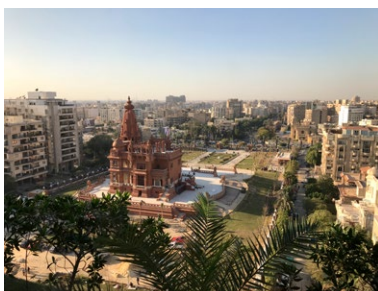

de gebruiken en tradities van de lokale bevolking. Bovendien documenteren ze ook een voor België belangrijke episode in de geschiedenis van de Egyptische hoofdstad Caïro, namelijk de bouw van het nieuwe district Heliopolis door de Belgische baron Edouard Empain. Deze industrieel, die in 1894 al succesvol investeerde in de uitbouw van het tramnetwerk in Caïro en later ook verantwoordelijk zou zijn voor de aanleg van de metro in Parijs, verkreeg in 1906 de toelating om ten noorden van de hoofdstad een volledig nieuwe stadswijk te bouwen. Om zich ervan te vergewissen dat dit bouwproject geen antieke resten zou overbouwen of vernietigen, deed Empain beroep op Jean Capart om het gebied archeologisch te onderzoeken. Eventuele belangrijke vondsten zou hij mogen toevoegen aan de collecties van de KMG. Vanuit het perspectief van Capart draaiden de opgravingen echter uit op een fiasco: er werd niets gevonden. Maar Empain kon daardoor wel zonder obstakels zijn gigantische bouwproject aanvatten. Naast foto's van de onsuccesvolle opgravingen en de wijde omgeving van Heliopolis (afb. 6) bevat de collectie dan ook een aantal foto's die de bouw en ontwikkeling van deze nieuwe stadswijk documenteren. Een zeldzame foto

← Afb. 7
 Het paleis van baron Empain in aanbouw, Heliopolis. Foto genomen door Jean Capart, 1909. © KMKG-MRAH, EGI 1336.

toont ook de constructie van Empain's imposante privéwoning die werd ontworpen door de bekende Franse architect Alexandre Marcel (afb. 7).¹⁸ Het gebouw was geïnspireerd op de architectuur van een Cambodjaanse Hindoetempel, waarnaar Egyptenaren sindsdien refereren als het paleis

← Afb. 8
 Het paleis van baron Empain vandaag de dag, Heliopolis. Foto M. De Meyer, 2020.

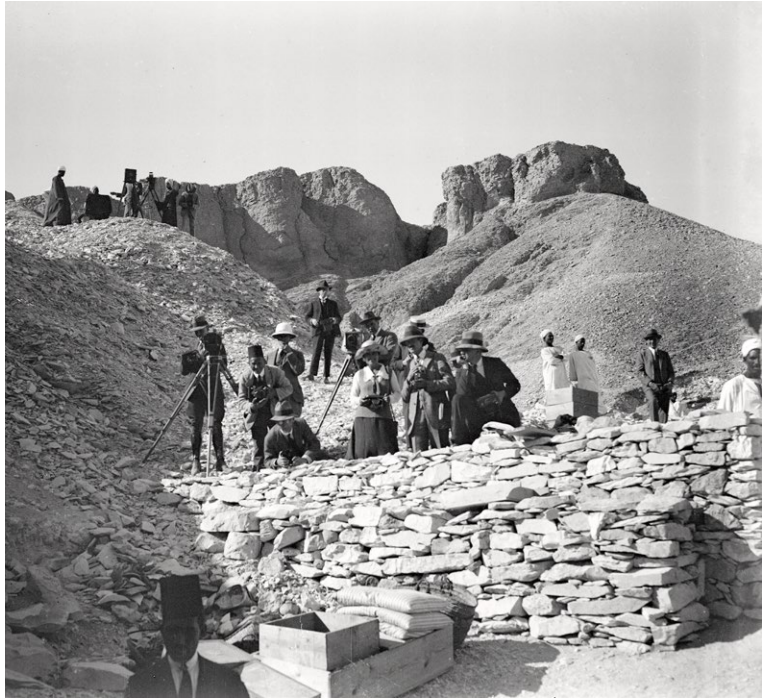
van de baron. Het is ook vandaag nog steeds een zeer herkenbaar punt in dat deel van de hoofdstad Caïro, en werd recent gerestaureerd en opnieuw voor het publiek opengesteld (afb. 8). Het desolate woestijnlandschap waarin dit gebouw zich oorspronkelijk bevond is ondertussen echter veranderd in een bruisende stad.

REIZEN IN VOORAANSTAAND GEZELSHAP

De collectie bevat een bijzondere reeks foto's van de twee koninklijke reizen die Capart maakte in het gezelschap van koningin Elisabeth van België. In februari 1923 waren zij beiden, samen met kroonprins Leopold, op uitnodiging van Howard Carter aanwezig bij de officiële

→ Afb. 9

Persfotografen bij de officiële opening van de grafkamer van Toetanchamon. Foto genomen door Jean Capart, 18 februari 1923. © KMKG-MRAH, EGI 790.

↓ Afb. 10

De Thomas Cook raderstoomboot 'Fostat' waarmee Jean Capart in het gezelschap van de Amerikaanse familie Goldman een cruise maakte op de Nijl. Foto genomen door Jean Capart, 1930. © KMKG-MRAH, EGI 7314.

opening van de grafkamer van Toetanchamon. Foto's van de grafkamer of de vondsten mocht Capart niet nemen, maar enkele kiekjes uit onze collectie tonen wel de immense aandacht van de gezamenlijke wereldpers voor wat één van de grootste archeologische ontdekkingen aller tijden zou zijn (afb. 9). In maart-april 1930 begeleidde Capart de koningin en haar echtgenoot koning Albert I na een officieel staatsbezoek

aan Egypte opnieuw op een cruise op de Nijl die hen tot de eerste cataract bracht.¹⁹ Voorafgaand aan deze trip had Capart al anderhalve maand door Egypte gereisd in het gezelschap van een aantal leden van de vooraanstaande Amerikaanse familie Goldman, bekend van de investeringsbank Goldman Sachs. Op uitnodiging van zijn goede vriend Ashton Sanborn, secretaris van het Museum of Fine Arts in Boston, naaste medewerker van George Reisner, maar ook schoonzoon van Julius Goldman,

← Afb. 11
Opgravingen van de FÉRÉ te Tell Hu.
Processie van Nijlgoden
in de Ibis-kapel. Foto
genomen door Jean
Capart, 1927. © KMKG-
MRAH, EGI 6106.

← Afb. 12
Opgravingen te Elkab.
Met man en macht wordt
een groot stenen blok
weggesleept dat één van
de crypten in de tempel
van Nechbet bedekte.
Foto genomen door Jean
Capart, 1938. © KMKG-
MRAH, EGI 11477.

fungeerde Capart als gids voor een boottocht die hen van Caïro tot voorbij de tweede cataract in Semna bracht (afb. 10). Van beide cruises zijn enkele honderden foto's bewaard. In combinatie met diverse archiefdocumenten uit zowel de KMKG als andere instellingen, en Capart's bewaarde dagboek, kan die lange reis tot in detail gereconstrueerd worden.

OPGRAVINGEN VAN DE KMKG EN DE FÉRÉ

De collectie bevat natuurlijk meer dan enkel toeristische plaatjes. Ze biedt eveneens een schat aan informatie over de pioniersjaren van de Egyptische afdeling van de KMKG. Niet enkel de ontwikkeling van de Brusselse collectie komt aan bod, maar ook het uitrollen van haar wetenschappelijke activiteiten in Egypte, inclusief archeologische expedities in Egypte, die resulteerden in talrijke foto's, dagboeken en notitieboekjes. Deze documenteren de opgravingen die uitgevoerd werden onder de vlag van de FÉRÉ en de KMKG te Heliopolis (1907; zie supra), Sheikh Fadl (1924), Tell Hu (1927) (afb. 11)²⁰ en vooral ElKab (1937-1946). Vele van deze foto's werden nooit eerder gepubliceerd en zijn al jaren in de vergetelheid geraakt. In het bijzonder de drie seizoenen opgravingen in ElKab zijn uitgebreid gefotografeerd (afb. 12). Naast het documenteren van het verloop van de opgravingen en de context van de

↓ Afb. 13

Opgravingen te ElKab. Het Belgische opgravings-team samen met de Egyptische werkmannen uit Koptos. Foto genomen door Éléonore Bille-de Mot op Capart's zestigste verjaardag, 21 februari 1937. © KMKG-MRAH, EGI 11296.

← Afb. 14
Het ontmantelen van de mastaba van Neferirtenef te Sakkara. De onderdelen worden ingepakt in houten kratten, die ter plaatse op maat gemaakt werden. Foto genomen door de Britse egyptoloog James Quibell, 1906. © KMKG-MRAH, EGI 93.

← Afb. 15
Opgravingen van Selim Hassan te Giza. Foto genomen door Jean Capart, 1934. © KMKG-MRAH, EGI 10035.

vondsten zijn er ook opvallend veel foto's waarin de Egyptische werkmannen (afb. 13), het lokale huispersoneel en het leven in de verschillende dorpen in de onmiddellijke omgeving centraal staan. Met de hulp van verschillende documenten uit de archieven van de KMKG, zoals de oorspronkelijke velddagboeken of de registers waarin de salarissen van de verschillende werkmannen en de uitgaven voor de aankoop van voedsel en andere benodigdheden werden bijgehouden en genoteerd, is het mogelijk velen van hen te identificeren en op die manier hun fundamentele rol in de succesvolle opgravingscampagnes van Capart te Elkab te benadrukken.

Een aantal van deze foto's werden door Capart opgenomen in zijn populariserende boek *El Kab: Fouilles en Égypte, impressions et souvenirs* (Brussel, 1946), en werden ook gepubliceerd in verslagen van de opgravingen die Capart geregeld schreef voor de Belgische krant *Le Soir*. Uit die bronnen kennen we ook heel wat verhalen die zich afspeelden tijdens de opgravingen, zoals bijvoorbeeld het verjaardagsfeest dat de werkmannen ter gelegenheid van Capart's zestigste verjaardag organiseerden op 21 februari 1937, compleet met buikdanseressen, paarden en stokdansers.

Verscheidene foto's tonen ook de originele vondstcontext van objecten uit de Egyptische collectie van de KMKG. Tot de meest bekende voorbeelden behoren bijvoorbeeld de buste van Amenhotep II die werd gevonden tijdens de opgravingen in de tempel van Nechbet in Elkab (E.07703) of de mastaba van Neferirtenef uit Sakkara (E.02465). Van dit laatste monument werd de volledige grafkapel gedemonteerd en verscheept naar Brussel waar ze vandaag één van de topstukken is van de Egyptische collectie. De bewaarde foto's documenteren niet alleen de opgraving van de mastaba, maar ook het demonteren en verpakken (afb. 14), het transport, en de wederopbouw in het museum.²¹

OP BEZOEK BIJ ANDERE OPGRAVINGEN

Afgezien van opgravingscampagnes organiseerde Capart ook meerdere reizen naar Egypte, met als voornaamste doel het verzamelen van objecten om de collectie van de KMKG uit te breiden. Hiervoor bezocht Capart bekende (en minder bekende) handelaren in oudheden in Cairo en Luxor zoals Maurice Nahman, Ralph Huntington Blanchard, Michel Casira, de broers Selim en Joseph Khawam, en anderen. Hij liet ook niet na om tijdens deze trips het land te verkennen, sites te bezichtigen en lopende opgravingen te bezoeken van collega-egyptologen. Hierdoor bevat de collectie een groot aantal foto's die opgravingen en het werk van andere Egyptische en buitenlandse missies documenteren. Zo komen onder meer de Franse opgravingen te Tanis onder leiding van Pierre Montet of die van Fernand Bisson de la Roque te

← Afb. 18
John Garstang bij de
Shunet el-Zebib in
Abydos. Foto genomen
door Jean Capart,
1909. © KMKG-MRAH,
EGI 1221.

← Afb. 17
Betaling van de salarissen
aan de Egyptische
werkmannen in het
opgravingshuis van de
Egypt Exploration Society
in Amarna. Foto genomen
door Jean Capart,
1934. © KMKG-MRAH,
EGI 9885.

Medamoed aan bod. Op het plateau van Giza bezoekt en fotografeert hij de opgravingen van George Reisner en Selim Hassan (afb. 15) en in Karnak de grote restauratiewerken onder leiding van Georges Legrain.

Door zijn uitgebreide netwerk is Capart soms ook voor langere tijd te gast bij andere opgravingen. Zo verblijft hij in 1909 bijna tien dagen bij John Garstang (Universiteit van Liverpool) in diens opgravingshuis in Abydos. Hoewel zijn hoofddoel het fotograferen van de tempel van Seti I was, waar hij later ook een boek over zou publiceren,²² heeft hij tijdens zijn verblijf ook opnames gemaakt van het dagelijkse leven op de opgraving van Garstang (afb. 16). Een kwart eeuw later, in 1934, verblijft Capart met een groepje van zijn medewerk(st)ers twee weken in het opgravingshuis van de *Egypt Exploration Society* in Amarna. John Pendlebury is daar op dat moment aan het werk, en zijn campagnes worden dan grotendeels gefinancierd door het Brooklyn Museum in New York, waar Capart op dat moment *Advisory Curator* van de Egyptische collectie was. Niet alleen de site, maar ook bijvoorbeeld het betalen van de salarissen van de werkmannen wordt door Capart op de gevoelige plaat vastgelegd (afb. 17).

LUDWIG KEIMER EN DE EGYPTISCHE FLORA

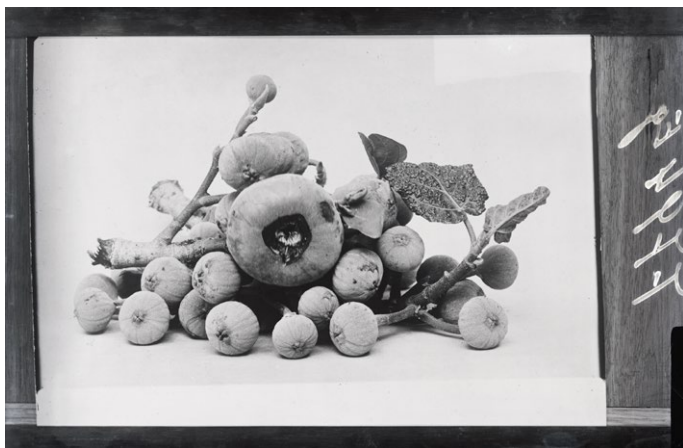
Een kleine, maar eerder onverwachte sub-collectie bestaat uit foto's van Egyptische planten, vruchten en bomen, een onderwerp waar Capart ook een zekere interesse voor had. Voor het documenteren van de lokale Egyptische flora en fauna deed hij beroep op Ludwig Keimer (1892-1957), de Duitse Egyptoloog gespecialiseerd in het botanische erfgoed van Egypte.²³ Na de dood van Keimer's mentor Georg Schweinfurth in 1925 besloot Keimer eind 1927 of begin 1928 naar Egypte te verhuizen om te proberen daar een carrière op te bouwen. Dit initia-

tief werd sterk aangemoedigd door Capart, die hem tijdens zijn eerste jaren in Caïro ook financieel ondersteunde uit de kas van de FÉRÉ. In ruil voor een jaarlijkse toelage stuurde Keimer onder meer duplicaten van zijn foto's aan de KMKG zodat op deze manier de fotografische collectie kon worden verrijkt met een onderwerp waarvoor er in die periode amper aandacht was vanuit de egyptologische gemeenschap (afb. 18).²⁴

↓ Afb. 18

Takje met vruchten van een Egyptische vijgenboom (*Ficus sycomorus*).

Foto genomen door Ludwig Keimer, 3 juli 1929. © KMKG-MRAH, EGI 7794.

CAPART DE GLOBETROTTER

Als museumconservator was Capart natuurlijk in de eerste plaats geïnteresseerd in objecten. Tijdens zijn carrière bezocht hij dan ook alle grote egyptologische collecties in Europa en Amerika. Honderden foto's tonen objecten uit de collecties van het Louvre in Parijs, het British Museum in Londen en het Ashmolean Museum in Oxford. Vanaf het midden van de jaren '20 brengt Capart meer en meer tijd door op het Amerikaanse continent, waardoor ook collecties in de VS goed vertegenwoordigd zijn in het archief. Tijdens zijn eerste reis naar de VS in 1924-1925 doorkruist hij het land van de oostkust naar de westkust en terug, en geeft hij een reeks lezingen aan niet minder dan 44 universiteiten, instellingen en geleerde genootschappen verspreid over het hele Amerikaanse grondgebied. Van 1932 tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog heeft Capart bovendien ook een aanstelling als *Advisory Curator* in het Brooklyn Museum waardoor hij regelmatig pendelde tussen Brussel en New York. De foto's zijn niet alleen detailopnamen van de objecten zelf, maar ze tonen ook vaak de museale opstelling van die tijd.

EEN TWEDE LEVEN VOOR DE COLLECTIE: DIGITALISERING EN HET SURA-PROJECT

Deze collectie glasnegatieven vormt een uiterst rijke en gevarieerde bron aan documentatie en informatie, die een echte inkijk geeft in de ontwikkeling van de Belgische en internationale egyptologie vanuit het perspectief van Jean Capart en zijn medewerkers, maar ook in hoe het er in de eerste helft van de 20e eeuw in Egypte aan toe ging. Ondanks haar grote historische waarde is deze collectie glasnegatieven de laatste decennia echter quasi volledig in de vergetelheid geraakt. Het ontbreken van een online databank met beschrijvende metadata is meer dan waarschijnlijk één van de voornaamste redenen dat dit archief vandaag nagenoeg onbekend is bij onderzoekers. Om de collectie opnieuw onder de aandacht te brengen, in haar geheel te bestuderen en digitaal te ontsluiten voor verder onderzoek werd het Sura-project in het leven geroepen. In 2015-2016 werden de glasnegatieven reeds gedigitaliseerd door de Koninklijke Sterrenwacht van België. Hiervoor gebruikte men hoogtechnologische apparatuur die speciaal werd ontwikkeld voor het digitaliseren van astro-fotografische opnames van de Koninklijke Sterrenwacht.²⁵ Aangezien de kwaliteit van een fotografische plaat superieur is aan fotografische film, werd in de astronomie tot aan de opkomst van de digitale fotografie in hoge resolutie tot in de late jaren 1990 gebruikt gemaakt van glasplaten. Dankzij een samenwerking tussen de KMKG en de Koninklijke Sterrenwacht van België in het kader van het digitaliseringsprogramma van het Belgische federale

wetenschappelijke en culturele patrimonium kon ook deze collectie glasnegatieven integraal en volgens de best mogelijke standaarden op zeer hoge resolutie gedigitaliseerd worden.

In 2019 slaagden we erin om via een tweejarige onderzoekstoelage van het Belgische federale ministerie voor wetenschapsbeleid²⁶ bijkomende middelen te verwerven die ons moeten toelaten de eigenlijke studie van de collectie aan te vatten, in zijn geheel digitaal te ontsluiten en online ter beschikking te stellen, zowel voor het grote publiek als voor de academische wereld. De gedigitaliseerde beelden zullen na afloop van het project te consulteren zijn, samen met informatie over de inhoud van de foto's, referenties naar objecten, publicaties en archiefmateriaal, in de online museumcatalogus van de KMKG.²⁷ Binnen het Sura-project zal ook speciale aandacht besteed worden aan de fysieke opslag van de glasnegatieven. Een aantal van de negatieven vertonen immers al sporen van chemische en biologische degradatie. Er zal een preservatieplan worden opgesteld, met het oog op het herpakken van de negatieven in individuele zuurvrije enveloppen en dozen, en het creëren van een beschermende omgeving waar de negatieven zullen worden bewaard.

DE VERLOREN GEWAANDE BELLINI CAMERA VAN JEAN CAPART

Naast zijn directe medewerkers had Capart nog een andere onafscheidelijke metgezel: zijn Bellini stereo camera. Naar aanleiding van het overlijden van Jean Capart in 1947 haalt onder meer Marcelle Werbrouck in de *Chronique d'Égypte* (vol. 22, nr. 44) herinneringen op aan haar vele reizen met Capart waarbij lachend wordt verwezen naar de Bellini camera als "Caparts onafscheidelijke tweeling". Ze beschrijft ook hoe Capart niet alleen haar mentor was op egyptologisch vlak, maar ook haar leermeester in het domein van de fotografie. De prachtige foto's in deze collectie bewijzen inderdaad dat Capart een getalenteerd fotograaf was die volgens Marcelle Werbrouck erin was geslaagd om "de ziel van Egypte" op foto vast te leggen.

In het archief van de KMKG zijn heel wat brieven bewaard waarin Capart nieuwe glasplaten bestelt wanneer hij weer eens een studiereis naar Egypte of elders onderneemt. Ook in Caïro had hij blijkbaar een aantal vaste adressen om extra glasplaten aan te kopen. De tas voor zijn kostbare glasnegatieven is bewaard in de collecties van de KMKG (afb. 19), maar van zijn camera zelf was geen spoor. Dat veranderde toen op 27 januari 2021 het Sura-project werd behandeld in het televisiejournaal van de RTBF, de Franstalige nationale nieuwszender van België. Het werd een nieuwsitem met verrassende gevolgen. Tijdens deze reportage kwam ter sprake dat de camera van Capart tot onze teleurstelling niet meer aanwezig was in het museum. Kort daarna

← ↑ Afb. 19 A/B
De tas voor de glasplaten van Capart. © KMKG-MRAH, Foto M. De Meyer, 2020.

werden we echter gecontacteerd door mevrouw Annelie Campion uit Brussel, die beweerde in het bezit te zijn van de originele Bellieni camera van Capart. Een bezoek ter plekke bevestigde de identificatie: niet alleen kon mevrouw Campion een gedocumenteerde geschiedenis van het toestel voorleggen, een klein ivoren label op de camera waarop “Docteur Capart-5, Rue d’Egmont, 5-Bruxelles” geschreven is, bevestigt dat de camera oorspronkelijk toebehoorde aan de vader

↑ → Afb. 20 A/B
De Bellieni camera van
Jean Capart, nu in het
bezit van Mevr. Campion.
Foto M. De Meyer, 2021.

van Jean Capart, de bekende arts Alphonse Capart (afb. 20). Wij zijn mevrouw Campion bijzonder dankbaar dat zij op de voorgrond getreden is met deze camera, waarmee Capart zoveel van zijn stereofoto's in Egypte heeft gemaakt.

LITERATUURSUGGESTIES

- Bavay, L., Bruwier, M.-C., Claes, W., en De Strooper, I., (red.) *Ceci n'est pas une pyramide... Een eeuw Belgisch archeologisch onderzoek in Egypte* (Leuven, 2012).
- De Meyer, M., en de Cartier d'Yves, S., (red.) *Belgians on the Nile: A history of royal visits, entrepreneurship, and archaeological exploration in Egypt* (Alexandrië, 2021).

De voortgang van het project, de reeds verschenen publicaties en de valorisatieactiviteiten kunnen gevolgd worden op onze website en onze sociale mediakanalen:

- www.sura-project.be
- www.instagram.com/sura_project_be
- www.facebook.com/surabelgium
- www.twitter.com/projectsura

EINDNOTEN

- 1 Over Jean Capart zijn al heel wat publicaties verschenen. We verwijzen hier in het bijzonder naar Brasseur-Capart, A.-M. en Brasseur-Capart, A., *Jean Capart ou le rêve comblé de l'égyptologie* (Brussel, 1974); Bruffaerts, J.-M., 'Bruxelles, capitale de l'égyptologie: Le rêve de Jean Capart', in S. Bickel, H.-W. Fischer-Elfert, A. Loprieno en S. Richter (red.) *Ägyptologen und Ägyptologien zwischen Kaiserreich und Gründung der beiden deutschen Staaten*, ZÄS Beihefte 1 (Berlijn, 2013) 193-241; Bruffaerts, J.-M., 'Belgium', in A. Bednarski, A. Dodson en S. Ikram (red.) *A History of World Egyptology* (Cambridge, 2021) 158-173.
- 2 Raven, M., 'Insinger and Early Photography in Egypt', *OMRO* 71 (1991) 15.
- 3 Archief KMKG, Dossier 'Direction 38-18, f°17': '... Le séjour de Leiden n'est pas si désagréable que vous le supposiez, il y a de très belles promenades autour de la ville'.
- 4 Archief KMKG, Dossier 'Direction 38-18,13-14': Capart, J., Rapport sur le Musée des Antiquités à Leyde. Mai-Juin 1900.
- 5 Brasseur-Capart en Brasseur-Capart, *Jean Capart*, 23.
- 6 Capart, J., 'Communication faite au Congrès des Orientalistes d'Oxford', *CdÉ* 4(7) (1928) 20.
- 7 Capart, J., 'Rapport du directeur. Exercice 1927-1928', *CdÉ* 4(7) (1928) 10.
- 8 Capart, J., 'Rapport du directeur à l'assemblée générale de la Fondation. Exercice 1923-1924', *CdÉ* 1(1) (1925) 6.
- 9 Capart, J., 'Rapport du directeur à l'assemblée générale de la Fondation (Exercice 1925-1926)', *CdÉ* 2(3) (1926) 4.
- 10 Capart, J. *Documents pour servir à l'étude de l'art égyptien, vol. I* (Parijs, 1927); Capart, J. *Documents pour servir à l'étude de l'art égyptien, vol. II* (Parijs, 1931). Zie ook Bruffaerts, 'Bruxelles, capitale de l'égyptologie', in Bickel et al., *Ägyptologen und Ägyptologien*, 218-219.
- 11 Capart, J., 'Communication faite au Congrès des Orientalistes d'Oxford', *CdÉ* 4(7) (1928) 20.
- 12 Bruffaerts, 'Bruxelles, capitale de l'égyptologie', in Bickel et al., *Ägyptologen und Ägyptologien*, 226.
- 13 Zo liet de Duitse Egyptoloog Wilhelm Spiegelberg, professor aan de universiteit van Straatsburg, in september 1907 weten dat de fotografische collectie van de egyptologische bibliotheek van

- de KMKG kan omschreven worden als ‘...si riche et si bien ordonnée, qu’elle est, dès à présent d’une grande signification scientifique’: <vertaling: ‘... zo rijk en zo goed geordend dat er voortaan een grote wetenschappelijke waarde aan kan worden toevertrouwd.’>. Archief KMKG, ‘Dossier Direction’.
- 14 Meer dan waarschijnlijk kocht Capart deze foto’s in Caïro aan. Na de dood van Beato in 1905 kocht Gaston Maspero immers de resterende foto’s en negatieven aan van Beato’s weduwe voor het Egyptisch museum in Caïro. Zie hiervoor Bierbrier, M.L., *Who was Who in Egyptology* (Londen, 2019) 41.
  - 15 Capart, J., ‘Rapport du directeur. Exercice 1927-1928’, *CdÉ* 4(7) (1928) 9. Een belangrijke collectie glasnegatieven van Gaddis & Seif wordt momenteel bewaard door Chicago House, Luxor.
  - 16 Archief KMKG, Dossier ‘Direction’, Brief van 17.11.1906: ‘...Monsieur Capart s’est trouvé obligé [...] d’acheter de très nombreuses photographies [...]. Il en est résulté pour lui une dépense de Frs 950, dont il a fait l’avance [...]’: <vertaling: ‘...Mijnheer Capart zag zich verplicht [...] om een groot aantal foto’s aan te kopen [...]. Dit resulteerde voor hem in een uitgave van 950 Frs, die hij zelf heeft voorgesloten.’>.
  - 17 Mekhitarian, A., *Le vingtième anniversaire de la Fondation égyptologique Reine Elisabeth 1923-1943* (Caïro, 1943) 20.
  - 18 Op vraag van koning Leopold II van België bouwde Alexandre Marcel ook drie Aziatische gebouwen op het koninklijk domein in Laken (Brussel). Sinds 1921 maken deze gebouwen, het Chinees Paviljoen, de Japanse Toren en het Museum voor Japanse Kunst, deel uit van de KMKG en worden daar de collecties Verre Oosten van het museum tentoongesteld. Momenteel zijn de drie gebouwen echter gesloten voor renovatie.
  - 19 Over de twee koninklijke reizen van 1923 en 1930, zie Bruffaerts, J.-M., ‘Une reine au pays de Toutankhamon’, *Museum Dynasticum* 10(1) (1998) 3-35; Bruffaerts, J.-M., ‘Les coulisses d’un voyage royal: Le roi Albert et la reine Élisabeth en Égypte avec Jean Capart’, *Museum Dynasticum* 18(1) (2006) 28-49.
  - 20 Het rapport over de opgravingen van de Ibis-kapel in Tell Hu kan geconsulteerd worden in Capart, J., ‘Rapport sur une fouille faite du 14 au 20 février 1927 dans la nécropole de Héou’, *ASAÉ* 27 (1927) 43-48.
  - 21 Zie Bruffaerts, J.-M., ‘Un mastaba égyptien pour Bruxelles’, *BMRAH* 76 (2005) 5-36 voor het volledige verhaal van deze onderneming.
  - 22 Capart, J., *Abydos: Le temple de Sêti Ier* (Brussel, 1912).
  - 23 Lehnert, I. “‘Vom heiligen Feuer wissenschaftlicher Neugierde durchglüht’”: Zum 50. Todestag des Ägyptologen Ludwig Keimer (1893-1957)’, *Antike Welt* 38(6) (2007) 60-62.
  - 24 Van de Walle, B., ‘Nécrologie: Le Dr Ludwig Keimer (1893-1957)’, *CdÉ* 33(65) (1958) 67-68. Merk op dat het geboortjaar van Keimer hier foutief als 1893 gegeven is.
  - 25 Voor meer info over de digitaliseringsfaciliteit van de Koninklijke Sterrenwacht van België, zie aa.oma.be/damian.
  - 26 Het project wordt gefinancierd door Belspo, het Belgische federale ministerie voor wetenschapsbeleid in het kader van het BRAIN-be 2.0 onderzoeksprogramma (project B2/191/P2/sura).
  - 27 armentis.kmkg-mrah.be/eMP/eMuseumPlus.